

ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-11

М.Л. СМОЛЯРОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри конституційного адміністративного та трудового права
юридичного факультету Запорізького національного технічного університету
ORCID: 0000-0002-6385-181X*

ПРАВОВІ СТИМУЛИ ТА СТИМУЛЯЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено дослідженню основних елементів механізму правового стимулювання: правовим стимулам та стимуляційним правовідносинам у трудовому праві. Визначено взаємозв'язок між ними, виявлено їх призначення та розкрито їх загальні та відмітні ознаки. Підкреслено, що стимуляційне правовідношення як різновид трудових правовідносин має такі ознаки: стимуляційні правовідносини виникають між суб'єктами трудових відносин, це результат добровільної та усвідомленої дії працівника; стимуляційні правовідносини виникають, змінюються або припиняються тільки на основі правових стимулів. Правові стимули породжують стимуляційне правовідношення і безпосередньо реалізуються через нього; суб'єкти стимуляційних правовідносин є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; стимуляційному правовідношенню властиво така якість, як індивідуальність, тобто в ньому визначено конкретних учасників і міру їх правомірної поведінки; стимуляційні правовідносини мають вольовий характер. Для їх виникнення недостатньо наявності правового стимулу, що містить у собі державну волю. Головне – це прояв волі його учасників, оскільки стимуляційні правовідносини реалізуються, перш за все, через свідомість людини; стимуляційні правовідносини особливо охороняються державою, яка прямо захищена в їх дієвості. На основі глибокого теоретичного аналізу існуючих поглядів в юридичній науці розкривається взаємозв'язок між правовими стимулами та стимуляційними правовідносинами у трудовому праві. Аналізується процес стимулювання працівників з точки зору його правової природи. Акцентовано увагу на тому, що виникнення і розвиток стимуляційних правовідносин перебувають у прямій залежності від механізму правового стимулювання. Механізм правового стимулювання є складним системним явищем, складові якого формуються як механізмом правового регулювання – основною спеціально-юридичною формою правового впливу, так і неправовими формами правового впливу, що певним чином формують внутрішні характеристики особистості. Підкреслено, що окремі правові засоби, які представлені в механізмі правового стимулювання, не впливають на дієвість цього механізму, і тільки у своїй сукупності та взаємодії вони забезпечують його ефективну дію.

Ключові слова: механізм правового стимулювання, стимуляційні правовідносини, правові стимули, суб'єкт трудових правовідносин, учасники трудових правовідносин.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в українській державі, зумовлені проведенням правової реформи та вимагають в першу чергу високої соціальної та правової активності всіх членів суспільства. Саме соціально корисна активність особистості стає важливим фактором прогресу на всіх напрямках громадського життя. Встановлюючи режим, який сприяє вибору особистістю активної правомірної поведінки, держава у своїй діяльності все частіше звертається до засобів правового стимулювання. Актуальність правового стимулювання пояснюється тим, що використання адекватних правових стимулів у трудовій діяльності та відсутність жорсткого контролю з боку держави надають учасникам трудових правовідносин свободу ініціативи й творчої активнос-

ті. Усе це створює необхідність активізації та втілення у практику нових засобів впливу на суб'єктів трудового права, проведення поглибленого аналізу природи правового стимулювання, включаючи механізм правового стимулювання.

Стан дослідження. Дослідженню цих питань присвячено праці як закордонних, так і вітчизняних вчених, а саме: С.С. Алексеєва, В.М. Ведяхіна В.В. Глазиріна, І.Я. Лико, І.М. Луценко, А.В. Малько, С.В. Мірошник, Ю.А. Тихомирова та ін. Водночас слід зазначити, що детального наукового дослідження правових стимулів та стимуляційних правовідносин у рамках трудового права ще не зроблено, в сучасних наукових працях це питання досліджувалося фрагментарно. Крім цього, система стимулювання у трудовій діяльності певною мірою застаріла і не враховує потреби учасників трудових правовідносин в нових економічних умовах.

Метою статті є з'ясування понять «правовий стимул» та «стимуляційні правовідносини», визначення взаємозв'язку між ними, виявлення їх призначення та висвітлення їх загальних та відмінних ознак.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб з'ясувати поняття та взаємозв'язок правових стимулів зі стимуляційними правовідносинами, необхідно дати характеристику кожному елементу механізму правового стимулювання.

У юридичній літературі правовідносини визначаються як урегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами [1, с. 523]. Правовідносини вважаються єдиною можливою формою переведення приписів юридичних норм у реальну поведінку суспільства, групи й особи.

Загальновідомо, щоб стати учасником стимуляційних правовідносин, суб'єкти трудового права мають пройти етапи наділення юридичними властивостями, а саме:

- здобути властивості суб'єктів трудового права як потенційних учасників конкретних правовідносин (відповідно до правових вимог, встановлених щодо трудової правосуб'єктності);

- знайти додаткові властивості юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації (наділення конкретними суб'єктивними трудовими правами та обов'язками, які визначають власне правові зв'язки, відносини між суб'єктами трудового права, встановлені правовими нормами).

У науковій літературі стимуляційні правовідносини відносять до похідних від індивідуального трудового правовідношення.

Як ми вже досліджували, стимуляційне правовідношення як різновид трудових правовідносин має такі ознаки:

- стимуляційні правовідносини виникають між суб'єктами трудових відносин, це результат добровільної й усвідомленої дії працівника;

- стимуляційні правовідносини виникають, змінюються або припиняються тільки на основі правових стимулів. Правові стимули породжують стимуляційне правовідношення і безпосередньо реалізуються через нього;

- суб'єкти стимуляційних правовідносин є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

- стимуляційному правовідношенню властива така якість, як індивідуальність, тобто в ньому визначено конкретних учасників і міру їх правомірної поведінки;

- стимуляційні правовідносини мають вольовий характер. Для їх виникнення недостатньо наявності правового стимулу, що містить у собі державну волю. Головне – це прояв волі його учасників, оскільки стимуляційні правовідносини реалізуються, перш за все, через свідомість людини;

- стимуляційні правовідносини особливо охороняються державою, яка прямо захищена в їх дієвості [2, с. 80].

Стимуляційні правовідносини є досить динамічними явищами – вони виникають, змінюються, припиняються. Динаміка правовідносин пов'язана з реальними життєвими обставинами, які набули в юридичній науці назви юридичних фактів. Оскільки результатом дії правових стимулів є поява соціально активного вчинку, то юридичні факти можуть виступати тільки як правомірні дії. Реалізація правового стимулу є формою соціально-правової активності суб'єктів права.

Змістом стимуляційних правовідносин як різновиду трудових правовідносин є сукупність прав та обов'язків працівників і роботодавця. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки виступають конкретними правовими моделями, яких дотримуються суб'єкти при їх здійсненні та реалізації. Конкретні стимуляційні правовідносини до їх виникнення – це поки тільки модель поведінки суб'єкта, який буде стимулюватися, але не сама поведінка. Поведінки як такої ще немає. Як зазначав С.С. Алексєєв, на певному етапі розвитку правовідносини можуть реально існувати у вигляді «чистих» правових зв'язків. Фактичне правовідношення має у стимуляційних правовідносинах вид нерозкритої правової моделі [3, с. 261].

Суб'єкт, якого стимулюють, добровільно реалізує свої права і обов'язки, реконструює врегульовані відносини відповідно до правової мети. Суб'єктивне право або юридичний обов'язок реалізується в конкретній поведінці особи.

Правові стимули впливають на поведінку також побічно – через свідомість і волю, тобто на те, що визначає сама поведінка. Цілеспрямована трудова діяльність, що здійснюється за допомогою правових стимулів, які впливають на свідомість суб'єкта, і є процесом регулювання фактичного правовідношення. Свідомість виконує дві найважливіші функції – відображає й перетворює об'єктивну дійсність. Людина, перш ніж розкрити свій творчий потенціал, спочатку змінює навколишній світ за допомогою його сприйняття, уявлення, волі. Суб'єкт трудових правовідносин розробляє, перш за все, ідеальну модель своєї поведінки, оцінюючи зміст правових стимулів, беручи до уваги практику, що склалася, передбачаючи можливі для нього сприятливі наслідки. План «у розумі» виливається у фактичні дії. У реальній поведінці особи реалізується зміст стимуляційних правовідносин. Досягається мета стимулюючого суб'єкта.

Для характеристики правових стимулів як елементів механізму правового стимулювання, необхідно з'ясувати, що розуміється під стимулом. Найбільш поширеним є визначення стимулу, що дається в багатьох словниках, де він визначається як: те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальна причина до здійснення чогось; подразник, який викликає реакцію [4, с. 1195].

Так, І.Я. Лико, характеризуючи стимул як зовнішній чинник (умову, ситуацію), що впливає на працівника з метою спонукання його до результативної трудової діяльності, розглядає його своєрідний зовнішній подразник, що спричиняє зміну стану [5, с. 7].

Ю.А. Тихомиров вважає, що стимул – це, як правило, зовнішнє спонукання до дії, що впливає на мотиви поведінки та формує їх: «Зовнішній стимул спонукає до внутрішньої саморегуляції поведінки внаслідок того, що особа визнає соціальні цінності та переводить їх у свої власні установки, у мотиви своєї поведінки... Саме вплив права шляхом створення стимулів оптимально відображає правове опосередкування інтересів і активізацію людського фактора» [6, с. 10].

І.М. Луценко також вважає, що стимул має характер зовнішнього подразника та ззовні може впливати на поведінку особистості, на її думки можуть впливати різні явища: природа, суспільство тощо. Отже, якщо вести мову про стимул як про суто правову категорію, треба здійснити його правове оформлення. Адже саме правові стимули, впливаючи на особу, підштовхують її до законослухняної поведінки, тобто тільки правова регламентація робить стимули позитивним саморегулятором поведінки суб'єкта [7, с. 13].

Правові стимули як норми права розглядають В.М. Ведяхін, В.В. Глазирін та інші вчені. В.М. Ведяхін, зокрема, під правовими стимулами пропонує розуміти правові норми, які заохочують розвиток потребних для суспільства й держави суспільних відносин; норми, що стимулюють як звичаєву, так і соціально активну правомірну діяльність людей та її результат [8, с. 51]. Російський правник В.В. Глазирін правовими стимулами називає правові норми, що передбачають різні види соціальних благ, які спрямовані на задоволення інтересів індивіда або колективу [9, с. 20]. У свою чергу, С.В. Мірошник вважає, що правовий стимул – це не просто норма права, а «юридичний інститут, тобто сукупність правових норм, які закріплюють певні засоби впливу на свідомість та психіку людини з метою посилення мотивації правомірної поведінки» [10, с. 7].

До визначальних ознак, що характеризують правову природу стимулу, О.А. Малько відносить те, що вони:

- завжди пов'язані зі сприятливими умовами для задоволення власних інтересів особи, оскільки виражаються в обіцянці чи наданні цінностей, а іноді – в заміні чи зниженні міри позбавлення цінностей (наприклад, стимулом є скасування чи зниження міри покарання);
- розширюють обсяг можливостей, свобод для суб'єкта, оскільки формами прояву правових стимулів виступають суб'єктивні права, законні інтереси, пільги, привілеї, імунітети, надбавки, доплати, компенсації, заохочення, рекомендації;
- виражають позитивну правову мотивацію;
- спрямовані на впорядковану зміну суспільних відносин, виконують функцію розвитку соціальних зв'язків;
- передбачають підвищення позитивної активності [11, с. 60].

Механізм правового стимулювання є складним системним явищем, складові якого формуються як механізмом правового регулювання – основною спеціально-юридичною формою правового впливу, так і неправовими формами правового впливу, що певним чином формують внутрішні характеристики особи. Слід також зауважити, що, безперечно, правовий стимул як об'єктивний фактор, що впливає на особу ззовні, може бути реалізований, якщо відповідатиме внутрішній структурі особистості. Адже внутрішні фактори відіграють вирішальну роль у поведінці особистості при реалізації стимуляційної норми права. Здебільшого особистість у своїй поведінці керується не тільки законодавчо закріпленими нормами, але й спирається на свої потреби та інтереси, які складаються під впливом різних факторів. Саме усвідомивши їх, спираючись на чинні норми-стимули, людина вчиняє певну правомірну дію чи вчинок.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в основі правових стимулів, які породжують стимуляційні правовідносини, лежить певна тотожність, що будується на принципі відплати добром за добро. Спільним у правових стимулах і стимуляційних правовідносинах є те, що вони виступають елементами єдиного механізму правового стимулювання учасників трудових правовідносин та виконують в ньому як власні, так і деякі спільні функції. Крім того, правові стимули виступають однією з передумов виникнення, зміни та припинення стимуляційних правовідносин. Стимуляційні правовідносини мають місце там, де встановлено відповідні правові стимули.

Список використаної літератури

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
2. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Свердловск: СвЮрИнститут, 1972. Т. 1. 396 с.
3. Смолярова М.Л. Стимуляційні відносини як самостійний різновид трудових правовідносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник*. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2017. № 5. С. 78–81.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.
5. Лико І.Я. Соціально-економічне стимулювання працівників на промислових підприємствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. Львів, 2006. 21 с.
6. Тихомиров Ю.А. Закон, стимулы, экономика. Москва: Юрид. лит., 1989. 270 с.
7. Луценко. І.М. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 227 с.
8. Ведяхин В.М. Правовые стимулы: понятия, виды. Изв. вузов. *Правоведение*. 1992. № 1. С. 50–59.
9. Глазырин В.В. Хозрасчет. Труд. Стимулы. Москва: Знание, 1989. 63 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Право в нашей жизни»).
10. Мирошник С.В. Правовые стимулы в российском законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов-на-Дону, 1997. 26 с.
11. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве Москва: Юристъ, 2004. 250 с.